

การศึกษาเปรียบเทียบความหมายเชิงสัญลักษณ์เรื่องนกจากชาดก
กับเอกสารต่างประเทศ
A Comparative Study of the Symbolic Meanings of Birds in the Jatakas
and in Foreign Documents

บาร์นี บุญทรง*

Baranee Boonsong

อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาศาสตร์ คติชนวิทยา ปรัชญา และศาสนา มหาวิทยาลัยนเรศวร
Lecturer, Department of Linguistics, Folklore, Philosophy and Religions, Naresuan University
baraneeb@hotmail.com

Received: August 2, 2021

Revised: October 4, 2021

Accepted: October 11, 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเปรียบเทียบความหมายเชิงสัญลักษณ์เรื่องนกจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ซึ่งเขียนโดยชาวต่างประเทศกับความหมายที่มาจากคุณลักษณะเรื่องนกในชาดก โดยศึกษาจากนิทานชาดก 27 เรื่อง ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาคือทฤษฎีสัญญะวิทยา ผลการศึกษาพบว่าความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกที่พบมากในเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ ได้แก่ วิทยุญาณ ผู้ส่งสารระหว่างสวรรค์กับโลก และชีวิตนิรันดร์ ส่วนความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกที่ได้จากคุณลักษณะที่โดดเด่นเกี่ยวกับนกที่ปรากฏในนิทานชาดก คือ สติปัญญา ความดี และความระแวดระวังภัย ซึ่งสอดคล้องกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกในเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์เช่นกัน แต่สอดคล้องกับความหมายที่ปรากฏน้อยครั้งสามารถอธิบายความสอดคล้องในระดับต้นได้ว่าเกิดจากการให้ความหมายโดยนัยเนื่องจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์แทบทั้งหมดจัดทำและรวบรวมโดยชาวต่างประเทศซึ่งมีภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างจากชาดกซึ่งเป็นวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ดังนั้นหากคนไทยต้องการทราบความหมายเชิงสัญลักษณ์ของคำที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทย ควรมีการจัดทำความหมายเชิงสัญลักษณ์ของคำตามแบบของไทยโดยเฉพาะเพื่อให้ได้ความหมายที่เป็นเอกลักษณ์และเป็นที่น่าสนใจโดยทั่วไปในหมู่คนไทยซึ่งอาจนำไปประยุกต์ใช้ในเชิงพาณิชย์ได้ในอนาคต

คำสำคัญ: สัญลักษณ์ นก ชาดก

Abstract

This article aims to compare the symbolic meanings of birds in documents concerning symbols written or compiled by foreigners to the symbolic meanings of birds in 27 Jataka tales. Semiology was used for analysis. The results showed that the symbolic

meanings of birds most frequently found in the documents were soul, messengers between heaven and earth, and eternal life. Symbolic meanings of birds from their remarkable attributes depicted in Jataka tales were wisdom, goodness, and vigilance. The symbolic meanings of birds from Jatakas were consistent with the symbolic meanings of birds from documents, which was found only once. The finding can be explained by connotative meaning because most of the documents concerning signs and symbols were collected by foreigners who have different social and cultural backgrounds from those found in the Jataka tales.

If Thais wish to know the symbolic meanings of the words found in Thai culture, they are advised to look for the symbols unique to Thai society so that they can acquire a unique meaning well understood among Thais.

Keyword: Symbols, Birds, Jataka Tales

บทนำ

สัญลักษณ์เป็นสิ่งที่พบเห็นและใช้กันอยู่ทั่วไปในสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นงานวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม หรือในวงการอื่น ๆ แม้กระทั่งพาณิชย์กรรม เช่น การออกแบบสินค้า การทำตราสินค้า (Logo) หรือการตั้งชื่อห้างร้าน เป็นต้น ปัจจุบันมีเอกสารทางวิชาการที่รวบรวมความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ อยู่หลายเล่ม แต่แทบทั้งหมดเป็นเอกสารของต่างประเทศ¹ ซึ่งผู้จัดทำเอกสารกล่าวคล้ายกันว่าไม่มีหนังสือหรือสารานุกรมเล่มใดสามารถกล่าวถึงสัญลักษณ์ได้อย่างครบถ้วนหรือครอบคลุมสัญลักษณ์ทั้งหมด (Biedermann, 1994 & Cooper, 2015) แต่ถึงอย่างนั้น ผู้เขียนเอกสารแต่ละเล่มก็พยายามนำสัญลักษณ์ที่เป็นสากล พบเห็นได้ทั่วไปมานำเสนอ โดยระบุความหมายของคำหรือรูปภาพที่รวบรวมมาในเชิงสัญลักษณ์ เอกสารบางเล่มยังพยายามจำแนกความหมายของแต่ละวัฒนธรรมให้ด้วย เช่น อธิบายความหมายในแบบของคริสต์ศาสนา ความหมายในแบบอเมริกาใต้ ความหมายในแบบร่ายานเวท (Alchemy) เป็นต้น

วรรณกรรมเป็นแหล่งข้อมูลหนึ่งที่มีการใช้สัญลักษณ์อย่างแพร่หลาย ตัวอย่างของวรรณกรรมที่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์คือนิทาน ไม่ว่าจะเป็นนิทานของต่างประเทศ ได้แก่ นิทานอีสปหรือนิทานของไทย ได้แก่ นิทานชาดก ดังความตอนหนึ่งในหนังสือ *อศปปรกรณ์: วรรณกรรมแปลจากตะวันตกยุคแรกของไทย* ที่ว่า “... [นิทานอีสป] มีกลวิธีการสอนที่คล้ายคลึงกับนิทานชาดกซึ่งคนไทยคุ้นเคย คำสอนซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องราวสอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมผ่านบทบาทและเรื่องราวตัวละคร ซึ่งส่วนใหญ่กำหนดให้ตัวละครเป็นสัตว์ พืช ที่สามารถพูดได้ และกำหนดให้เป็นสัญลักษณ์ของนามธรรมต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนั้น” (กรมศิลปากร, 2562)

การกล่าวถึงการให้ตัวละครที่เป็นสัตว์หรือพืชในนิทานเป็นสัญลักษณ์ของนามธรรมต่าง ๆ นั้นสอดคล้องกับคำกล่าวเกี่ยวกับที่มาของสัญลักษณ์ที่ว่า “มนุษย์ได้นำเอาลักษณะอันโดดเด่นของสัตว์แต่ละชนิดมา

¹ เอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ซึ่งเขียนโดยชาวต่างประเทศนี้ หมายรวมทั้งเอกสารภาษาต่างประเทศและเอกสารภาษาไทยที่แปล/รวบรวม/เรียบเรียงมาจากเอกสารต่างประเทศ ซึ่งเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์โดยเฉพาะในประเทศไทยมีจำนวนน้อยมาก ที่อยู่ในปัจจุบันมักเป็นการแปลหรือเรียบเรียงจากเอกสารต่างประเทศ

เปรียบเทียบหรือแทนด้วยสัญลักษณ์ต่าง ๆ กับสิ่งที่มนุษย์ได้พบเห็นหรือเผชิญหน้ามา เช่น มนุษย์มักจะนำสิ่งใดหรือสิ่งที่มีลักษณะท่าทางองอาจ สง่าผ่าเผย และความเป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือใครในผืนป่ามาแทนความกล้าหาญ . . . ใช้นิสัยรักดีต่อเจ้าของของสุนัขแทนความซื่อสัตย์ นำพฤติกรรมชอบเคล้าเคลียพั่นแข้งพั่นขาของแมว ใช้เป็นสัญลักษณ์ของการอดอ้อน . . .” (พรหมา พัทธ์, 2537) กล่าวถึงหงส์ว่าเป็นสัญลักษณ์ของความซื่อสัตย์ต่อคู่ครองเนื่องจากเมื่อหงส์มีคู่แล้วจะอยู่ด้วยกันตลอดชีวิต (DK., 2008) หรือกล่าวว่าหงส์เป็นสัญลักษณ์ของความสง่างามแบบสตรีเพราะความสง่าสวยงามตามรูปลักษณ์ของหงส์ (Biedermann, 1994) เป็นต้น จากข้อความดังกล่าวทำให้เกิดสมมติฐานว่าความหมายเชิงสัญลักษณ์ของสัตว์แต่ละชนิดควรจะเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันทั่วโลกถ้าความหมายเชิงสัญลักษณ์ของสัตว์มีที่มาจากคุณลักษณะที่โดดเด่นของสัตว์ชนิดนั้น ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็มีแนวคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์ว่าเราไม่อาจเข้าใจสัญลักษณ์ได้ถ้าปราศจากบริบททางศาสนา วัฒนธรรม หรือภูมิหลังเชิงอภิปรายจากถิ่นที่สัญลักษณ์นั้นเกิดขึ้นมา (Cooper, 2015,) ผู้วิจัยจึงศึกษาความหมายเชิงสัญลักษณ์ของสัตว์ชนิดหนึ่งจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์แล้วเปรียบเทียบกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ของสัตว์ชนิดนั้นในนิทานชาดกซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อตามแบบวัฒนธรรมไทย เพื่อศึกษาเปรียบเทียบว่าความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ปรากฏในเอกสารต่างประเทศสอดคล้องกับความหมายในวัฒนธรรมไทยหรือไม่ สัตว์ชนิดเดียวกันมีความหมายเชิงสัญลักษณ์เหมือนกันหรือไม่สำหรับวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมต่างประเทศ

สัตว์ในชาดกที่ผู้วิจัยเลือกใช้ในการศึกษาคือนก เป็นเรื่องในตำนานชาดกที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนก มีจำนวน 31 เรื่อง² แต่นำมาใช้ในการศึกษา 27 เรื่องเนื่องจากบางเรื่องมีเนื้อหาซ้ำกัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความหมายเชิงสัญลักษณ์เรื่องนกจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ที่เขียนโดยชาวต่างประเทศกับความหมายที่มาจากคุณลักษณะของนกในชาดกว่าความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกในวัฒนธรรมที่แตกต่างกันเหมือนกันหรือไม่

ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยคือสัญวิทยา (Semiology) ของแฟร์ดินองด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) โดยโซซูร์กล่าวว่า สัญญา (sign) ประกอบด้วย 2 ส่วนหลักคือ ตัวหมาย (signifier) และตัวหมายถึง (signified) ตัวหมายคือรูปของสัญญา ส่วนตัวหมายถึงคือความหมายของสัญญา ตัวหมาย ๆ หนึ่งอาจมีความหมายสัญญาได้หลายความหมาย นอกจากนั้นความหมายสัญญายังแบ่งเป็นประเภทย่อยได้อีก คือ 1) ความหมายโดยอรรถ (Denotative Meaning) หมายถึง ความหมายที่คนส่วนใหญ่เข้าใจตรงกันตามตัวอักษร และ 2) ความหมายโดยนัย (Connotative Meaning) หมายถึง ความหมายทางอ้อมที่เกิดจากข้อตกลงของกลุ่มหรือเกิดจากประสบการณ์เฉพาะของบุคคล (กาญจนา แก้วเทพ, 2542 และ Chandler, 2007)

² ในชาดก 31 เรื่องนี้มีเนื้อหาซ้ำกัน 8 เรื่อง ผู้วิจัยเลือกเรื่องที่มีรายละเอียดในเนื้อหามากกว่ามาใช้ในการศึกษา เรื่องที่มีเนื้อหาซ้ำกันคือ มหาหงส์ชาดกกับจุลหงส์ชาดก (ตัดจุลหงส์ชาดกออก) ปกิณณก นิบาตรชาดกกับสาภิเกทราชาดก (ตัดสาภิเกทราชาดกออก) จุลลสุวกชาดกกับมหาสุลราชาดก (ตัดมหาสุลราชาดกออก) โครชาดกกับมหาไมราชาดก (ตัดมหาไมราชาดกออก) จึงมีชาดกที่นำมาใช้ในการศึกษาทั้งสิ้น 27 เรื่อง

วิธีการวิจัย

1. ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์และสัญลักษณ์วิทยา
2. รวบรวมความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์และจากเว็บไซต์ที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนก มีรายชื่อดังต่อไปนี้ 1) Signs & Symbols ของสำนักพิมพ์ DK. 2) A Dictionary of Symbols ของ J.E. Cirlot 3) An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols ของ J.C. Cooper 4) The Book of Symbols ของสำนักพิมพ์ Taschen 5) Dictionary of Symbolism ของ Hans Biedermann 6) Signs & Symbols ของ Mark O'Connell และ Raje Airey 7) Signs & Symbols of the World ของ D.R. McFloy 8) The Secret of the Universe in 100 Symbols ของ Sarah Bartlett 9) The Book of Primal Signs ของ Nigel Pennick 10) มหัศจรรย์แห่งสัญลักษณ์ เครื่องราง และเคล็ดลึกลับนำโชค ของ Alys R. Yablon แปลโดย ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล 11) นัยแห่งสัญลักษณ์ แปลและเรียบเรียงโดยพรหมา พิทักษ์ 12) signology.org 13) Ancient-Symbols.com 14) ANIMAL-SYMBOLS.COM 15) worldbirds.org
3. ศึกษาชาดกจากหนังสือ พระเจ้า 500 ชาติ (ฉบับสมบูรณ์) รวมชาดกจากพระไตรปิฎก 45 เล่ม ครบสมบูรณ์ 547 พระชาติ และคัดเลือกชาดกเรื่องที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสัตว์ประเภทนกมาศึกษา คุณลักษณะและพฤติกรรมของตัวละคร โดยตรวจทานกับ นิบาตชาดก ของกรมศิลปากรว่าตัวละครใดในชาดกคือพระโพธิสัตว์ก่อนนำมาศึกษา
4. วิเคราะห์เปรียบเทียบความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกในชาดกกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ได้จากเอกสารและเว็บไซต์ในอินเทอร์เน็ต
5. เขียนบทความสรุปผลในเชิงพรรณนาวิเคราะห์

นิยามศัพท์เฉพาะ

นก หมายถึง สัตว์มีปีกทั้งหมดที่ปรากฏในชาดก ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่พบเห็นในชีวิตประจำวันหรือสัตว์ที่ไม่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน เช่น หงส์ทอง ครุฑ เป็นต้น

เอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ หมายถึง หนังสือหรือเว็บไซต์ที่ระบุความหมายของคำว่า “นก” (Bird) ที่เขียนหรือจัดทำโดยชาวต่างประเทศหรือสำนักพิมพ์ในประเทศ รวมทั้งหนังสือภาษาไทยที่แปลหรือเรียบเรียงมาจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของต่างประเทศ

คุณลักษณะ หมายถึง ลักษณะเฉพาะหรือลักษณะที่โดดเด่น ซึ่งอาจมีที่มาจากรูปลักษณ์ภายนอกหรือจากลักษณะนิสัยหรือพฤติกรรมก็ได้

ขอบเขตการศึกษา

1. ศึกษาเฉพาะความหมายของนกที่เป็นการเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้าจำนวน 27 เรื่อง
2. นกที่ใช้ตัวอักษรแบบตัวเอน (italic) ในส่วนผลการวิจัยและอภิปรายผล คือการเสวยพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้าในชาดกแต่ละเรื่อง
3. นกในแดนหิมพานต์ในชาดก แม้บางประเภทจะมีอิทธิฤทธิ์หรือความพิเศษแต่ไม่นับว่าเป็นสัตว์ทิพย์หรือมีความเป็นเทพ อ้างอิงจากไตรภูมิภิกษาที่กล่าวว่าสัตว์หิมพานต์ เช่น พญาครุฑและหงส์เป็นสัตว์เดรัจฉาน (อรรถาธิบาย สยบวิ และคณะ, 2555)

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ธรรมสภา รวบรวมนิทานชาดกจำนวน 547 เรื่องไว้ในหนังสือ “พระเจ้า 500 ชาตินิพนธ์สมบูรณ์” โดยชาดกเหล่านี้มีที่มาจากพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 27 และเล่มที่ 28 ชาดกเกือบทั้งหมดเป็นอนิสัมพุทธคาถา คือการกล่าวโต้ตอบกันของบุคคลในเรื่องและพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ทรงสรุปหรือทรงแสดงคติธรรมถึงเหตุการณ์สมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ คาถาเหล่านี้ไม่ได้เล่าเรื่องละเอียด จึงมีอรรถกถาเพิ่มเข้ามาเพื่ออธิบายเรื่องราว ในหนังสือเล่มนี้เมื่อเล่าชาดกแต่ละเรื่องแล้วจะจบด้วยพุทธศาสนาสุภาสิตเฉลิม มากนวล ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป” โดยศึกษาเปรียบเทียบนิทานอีสปกับนิทานชาดกเฉพาะเรื่องสัตว์ที่เหมาะสมกับเด็กระดับประถมศึกษาและเพื่อศึกษาคุณค่าของนิทานอีสปและนิทานชาดกที่มีผลต่อการสอนจริยธรรม ในส่วนของนิทานชาดกนั้น เฉลิม มากนวลกล่าวว่าพระโพธิสัตว์เคยเสวยพระชาติเป็นสัตว์ 39 ชนิด รวม 123 พระชาติ และได้ศึกษาลักษณะนิสัยของสัตว์แยกไปตามประเภท เช่น กวางมีลักษณะนิสัยรอบคอบ ฉลาด ครุฑมีลักษณะนิสัยชอบเป็นคู่กับภรรยาผู้อื่น นกพิราบมีนิสัยมักน้อย ม้ามีนิสัยกลัวหาญ อดทน เป็นต้น

Cooper รวบรวมคำศัพท์ต่าง ๆ ไว้ในหนังสือ “An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols” เขาอธิบายคำศัพท์ในหนังสือในเชิงสัญลักษณ์โดยเรียงคำศัพท์ตามลำดับพยัญชนะ A-Z บางคำที่มีความหมายหลากหลายคูเปอร์ก็ได้จำแนกให้ความหมายเหล่านั้นมีที่มาจากที่ใด เช่น คริสต์ศาสนา พระพุทธศาสนา อิสลาม จีน ลัทธิชินโต ลัทธิเต๋า สแกนดิเนเวีย เป็นต้น คูเปอร์กล่าวว่าถึงแม้จะไม่มีสารานุกรมเล่มใดกล่าวถึงสัญลักษณ์ครบถ้วนทั้งหมดได้ แต่มีสัญลักษณ์จำนวนมากที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของชนบประเพณีมาหลายยุคหลายสมัยและกลายเป็นภาษาสากลที่ข้ามพ้นขีดจำกัดของการสื่อสาร

Cirlot จัดทำหนังสือ “A Dictionary of Symbols” โดยเรียงลำดับคำตามพยัญชนะ A-Z เช่นเดียวกับคูเปอร์ เซอร์ลีโออธิบายความหมายของคำแต่ละคำค่อนข้างละเอียด แต่ไม่ได้จำแนกที่มาของความหมายชัดเจนเท่าคูเปอร์ อย่างไรก็ตาม เซอร์ลีโอให้ความสำคัญกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับจิตวิเคราะห์โดยกล่าวว่าศาสตร์แห่งสัญลักษณ์ในปัจจุบันเป็นหนี้บุญคุณคาร์ล ยุงอย่างมา เซอร์ลีโอกล่าวด้วยว่าสัญลักษณ์มากมายที่สืบทอดกันมาตามชนบประเพณีนั้นมีความหมายกำกวม ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยความหมายที่ตายตัว

ผลการวิจัย

1. ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนก

จากศึกษาความหมายของนกจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์โดยเฉพาะพบว่ามีการระบุความหมายของนกแตกต่างกันไป เอกสารบางเล่มระบุความหมายในภาพรวมของนก ในขณะที่บางเล่มไม่กล่าวถึงความหมายในภาพรวมแต่กล่าวถึงความหมายของนกแยกไปตามชนิด เช่น กา ฟีนิกซ์ เหยี่ยว เป็นต้น จากเอกสารจำนวน 11 เล่ม มีเพียง 4 เล่มที่กล่าวถึงความหมายของนกในภาพรวม ผู้วิจัยจึงค้นหาความหมายของนกจากเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์หรือเกี่ยวข้องกับนกโดยตรงเพิ่มเติม พบว่ามี 4 เว็บไซต์ที่กล่าวถึงความหมายของนกในภาพรวม (เว็บไซต์อื่น ๆ กล่าวถึงความหมายของนกแยกไปตามชนิด เช่นเดียวกับในเอกสาร) สรุปความหมายของนกได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์

ที่	ความหมายเชิงสัญลักษณ์	คำศัพท์ในภาษาอังกฤษ	จำนวนครั้งที่พบ ³
1	วิญญาณ	soul, spirit ⁴	7
2	ผู้ส่งสารระหว่างสวรรค์กับโลกหรือ การเชื่อมโยงระหว่างสวรรค์กับโลก	messenger or link between heaven and earth	4
3	ชีวิตนิรันดร์หรือความเป็นอมตะ	eternal life, immortality	3
4	สภาวะเหนือโลก	transcendence	2
5	อิสรภาพ	freedom	2
6	ความคิดหรือจินตนาการ	thought, imagination	2
7	ความดี คุณงามความดี	goodness	1
8	ความสุข ความเบิกบาน	joy	1
9	สติปัญญา	intelligence	1
10	ความเป็นเทพ	divinity	1
11	พระพุทธเจ้า	Buddha	1
12	มงคล ความรุ่งเรือง	auspiciousness	1
13	ความกรุณา	compassion	1
14	ความระแวดระวังภัย	vigilance	1

ข้อ 11-14 เป็นความหมายของนกที่อยู่ในเอกสารระบุว่าเป็นความหมายในแง่พุทธศาสนาโดยเฉพาะ โดยข้อ 11-12 ปรากฏอยู่ในหนังสือ *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols* (Cooper, 2015) ข้อ 13-14 ปรากฏในหนังสือ *Signs & Symbols* (DK, 2008) อย่างไรก็ดี ในการวิเคราะห์ผู้วิจัยจะตัดความหมายของนกที่ดีความว่าหมายถึงพระพุทธเจ้าออก เนื่องจากเรื่องราวที่นำมาวิเคราะห์ล้วนมาจากชาดก ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันเป็นส่วนใหญ่ว่าคืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าที่มาของการตีความนี้อาจมาจากผู้เขียนหนังสือเคยอ่านเรื่องราวในชาดก และพบว่าพระพุทธเจ้าเคยเสวยพระชาติเป็นนกทั้งนี้พบข้อสังเกต 2 ประการ คือ 1) ความหมายของนกในภาพรวมเป็นความหมายในแง่บวกหรือเป็นกลาง ไม่มีความหมายใดสื่อไปในด้านลบ 2) แทบไม่ปรากฏความหมายโดยอรรถ (Denotative Meaning) เลย ยกเว้น “อิสรภาพ” ซึ่งความหมายนี้เชื่อมโยงได้จากการที่นกบินได้อย่างเสรี และบินจากพื้นขึ้นสู่ฟ้าได้ ไม่ต้องยึดติดอยู่กับผืนแผ่นดินเหมือนสัตว์บก รวมทั้งมนุษย์ ความหมายนอกเหนือจากนั้นต้องอาศัยบริบททางสังคมวัฒนธรรมประกอบจึงจะเข้าใจ เช่น “วิญญาณ” อาจมีที่มาจากคริสต์ศาสนาที่ภาพคริสต์ศิลป์นิยมใช้นกเป็นสัญลักษณ์แห่งจิตวิญญาณ และยังใช้นกพิราบเป็นสัญลักษณ์ของพระเจ้าหรืออาจมาจากเทพกรรมอัปต์ที่กล่าวว่า “บา” (Ba) ซึ่งคือวิญญาณของมนุษย์มักปรากฏในรูปลักษณะของนกที่มีหัวเป็นมนุษย์ (Pinch, 2002) หรืออาจมาจากความเชื่อของชาวสลาฟว่าเมื่อมนุษย์เสียชีวิตวิญญาณจะเปลี่ยนรูปเป็นนกพิราบ (Cirlot, 2002)

³ “ครั้ง” ในที่นี้หมายถึงความถี่ที่พบจากการเก็บข้อมูล เช่น พบในเอกสาร 3 เล่ม นับเป็น 3 ครั้ง พบในเอกสาร 3 เล่มและพบในอินเทอร์เน็ต 3 เว็บไซต์ นับรวมเป็น พบ 6 ครั้ง

⁴ คำว่า “spirit” พบ 1 ครั้ง

ตัวอย่างของความหมายของนักอีกความหมายหนึ่งที่มีความถี่สูงคือ “ผู้ส่งสารระหว่างสวรรค์กับโลกหรือการเชื่อมโยงระหว่างสวรรค์กับโลก” อาจมีที่มาจากคริสต์ศาสนาที่มีความเชื่อนักพิราบคือผู้ส่งสารของพระเจ้า เช่น นักพิราบเคยนำสารมาแจ้งแก่พระแม่มาเรีย หรือการที่ชาวอเมริกันอินเดียนมีความเชื่อนักอินทรีเป็นผู้ส่งสารอันศักดิ์สิทธิ์ที่นำคำสวดอ้อนวอนส่งไปถึงเทพเจ้า (Bartlett, 2015) เป็นต้น

2. นักในชาดก

จากชาดก 547 เรื่องพบชาดกเรื่องที่พระพุทธรเจ้าเคยเสวยพระชาติเป็นนกกแยกตามประเภท 15 ประเภท และมีชาดกบางเรื่องที่ไม่ระบุประเภทของนก มีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 2 ประเภทของนกในชาดกจากชาดกเรื่องที่พระพุทธรเจ้าเสวยพระชาติเป็นสัตว์ประเภทนก

ชนิดของนก	จำนวนพระชาติ	ชื่อชาดก
หงส์	5	สุวรรณหงส์ชาดก / เนรุชาดก / นัจจชาดก / มหาหงส์ชาดก / ขวนหงส์ชาดก
นกแขกเต้า	4	ราชชาดก / ปกิณนกนิบาตชาดก / สัตติคัมพชาดก / จุลลสุกชาดก
ครุฑ	2	ปณทรกชาดก / สุสันธิชาดก
นกกระจาบ	2	ลัญญกชาดก / สัมโมทมานชาดก
นกกระทา	1	ติตติรชาดก
นกคุ้ม	1	วิญญูชาดก
แหร้ง	1	คิชมชาดก
ไก่ป่า	1	กุกกุฏชาดก
นกพิราบ	1	โรมชาดก
กา	1	กากชาดก
นกมุลไถ	1	สกุณคมิชาดก
นกยูง	1	โคธชาดก
นกจักรพรรด	1	จักกวกชาดก
นกทูเหว่า	1	กุนาลชาดก
นกสาธิกา	1	เตสกุณชาดก
ไม่ระบุชนิด	3	ธัมมัทธชาดก / ฆตาสนชาดก / สกุณชาดก
รวม 27 เรื่อง		

จากตารางที่ 2 พบว่าเรื่องราวของนกในชาดกสอดคล้องกับความหมายของนกในตารางที่ 1 เพียง 4 ความหมาย คือ 1) สติปัญญา 2) ความระแวดระวังภัย 3) ความดี และ 4) ความกรุณา มีชาดก 5 เรื่องที่ไม่สอดคล้องกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ในตารางที่ 1 นอกจากนั้นยังพบว่าความหมายอันดับ 1-6 ในตารางที่ 1 ซึ่งมีความถี่มากกว่าหนึ่ง ไม่สอดคล้องกับความหมายของนกในชาดกทั้ง 27 เรื่อง

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ในตารางที่ 1 จะแยกความหมาย “ความดี” กับ “ความกรุณา” เป็นคนละข้อ แต่เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า “ความดี” (goodness) จากพจนานุกรมเว็บสเตอร์ ซึ่งระบุว่า “ความดี” หมายถึง คุณธรรม ความเป็นเลิศทางศีลธรรม ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร (Random House, 2001)

ความกรณาก็ถือได้ว่าเป็นความดีประเภทหนึ่ง ผู้วิจัยจึงรวมชาดกที่นกแสดงสัญลักษณ์ของความกรณาไว้กับหัวข้อ “ความดี” การกระทำที่แสดงให้เห็นถึงความหมาย 4 ข้อข้างต้นมีรายละเอียดและตัวอย่างชาดกดังต่อไปนี้

2.1 สติปัญญา

นกในชาดกที่แสดงให้เห็นถึงสติปัญญา ความฉลาดเฉลียว พบในชาดก 8 เรื่อง คือ กุกกุฏชาดก โรมชาดก ธัมมัทธชาดก ลัญญกชาดก สกุนคมิชาดก สัมโมทมานชาดก ขวนหังสชาดก และเตสกุณชาดก การแสดงสติปัญญาปรากฏใน 4 รูปแบบคือ 1) การไม่หลงเชื่อคำลวง 2) การหาวิธีเอาตัวรอดจากอันตราย 3) การตอบคำถาม 4) การรู้ว่าสิ่งใดมีประโยชน์สิ่งใดไม่มีประโยชน์

2.1.1 การไม่หลงเชื่อคำลวง

ตัวอย่างของชาดกที่แสดงให้เห็นถึงสติปัญญาของนกในด้านการไม่หลงเชื่อคำลวง ได้แก่ ในกุกกุฏชาดก แมวต้องการกินไก่ป่าจึงพยายามหลอกล่อด้วยคำพูดอ่อนหวาน และหลอกว่าจะยอมเป็นภรรยาของไก่ป่า แต่ไก่ป่าไม่หลงเชื่อ ไก่ป่าพูดให้แมวรู้ว่ามันรู้ว่าแมวหลอกกินไก่ป่าไปหลายตัวแล้ว และสัตว์ 4 เท้ากับสัตว์ 2 เท้าอยู่ร่วมกันไม่ได้ สุดท้ายแมวจึงจากไป (ธรรมสภา, 2552)

2.1.2 การหาวิธีเอาตัวรอดจากอันตราย

ในสัมโมทมานชาดก นายพรานเอาตาข่ายมาจับฝูงนกกระจาบ พยานนกกระจาบจึงบอกลูกฝูงว่าเมื่อถูกตาข่ายคลุม ให้พากันบินเพื่อยกตาข่ายขึ้นมาพร้อมกัน แล้วให้เอาตาข่ายไปทิ้งบนกอไผ่ ลูกฝูงเชื่อคำพูดของพยานนกกระจาบ บรรดานกกระจาบจึงรอดจากตาข่ายของนายพรานมาได้ (ธรรมสภา, 2552)

2.1.3 การตอบคำถาม

ในเตสกุณชาดก พระเจ้าพรหมทัตทรงเลี้ยงดู นกสาลิกาชื่อขัมพุกะเป็นอย่างดี วันหนึ่งพระองค์ทรงถามคำถามนกขัมพุกะต่อหน้าบรรดาอำมาตย์ว่าอะไรคือกำลังอันสูงสุด นกขัมพุกะตอบว่ากำลังปัญญาเป็นกำลังที่ประเสริฐกว่ากำลังทุกอย่าง หากมีกำลังประเภทอื่น เช่น กำลังกาย กำลังทรัพย์ แต่ขาดกำลังปัญญาก็ไม่สามารถเอาตัวรอดได้ พระเจ้าพรหมทัตทรงพอพระทัย บรรดาอำมาตย์ต่างก็พอใจ พระเจ้าพรหมทัตจึงแต่งตั้งนกขัมพุกะให้รับตำแหน่งเสนาบดี (ธรรมสภา, 2552)

2.1.4 การรู้ว่าสิ่งใดมีประโยชน์ สิ่งใดไม่มีประโยชน์

ในขวนหังสชาดก พญาหงส์อยากทดสอบความเร็วของตนด้วยการบินแข่งกับดวงอาทิตย์ พญาหงส์บินเร็วมากจนไล่ตามดวงอาทิตย์ได้ บางครั้งก็ถึงกับบินนำหน้าดวงอาทิตย์ แต่เมื่อทำได้สำเร็จแล้ว พญาหงส์ก็ใคร่ครวญได้ว่าความสามารถนี้ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ เพราะสัตว์ทั้งหลายต่างต้องตายไม่วันใดก็วันหนึ่ง เมื่อพระเจ้าพรหมทัตซึ่งเป็นมิตรกับพญาหงส์กล่าวชื่นชมความเร็วของพญาหงส์ พญาหงส์ไม่ได้ยินดีกับคำชมและยังเตือนพระเจ้าพรหมทัตให้เจริญมรณสติอีกด้วย (ธรรมสภา, 2552)

2.2 ความระแວดระวังภัย

นกในชาดกที่แสดงให้เห็นถึงความระแວดระวัง ไม่ให้เกิดภัยกับตนปรากฏในชาดก 6 เรื่อง คือ โรมชาดก ราชชาดก ขตาสนชาดก โคธชาดก สกุนชาดก ขวนหังสชาดก ตัวอย่างของชาดกที่แสดงให้เห็นความระแວดระวังภัยของนกมีดังนี้

ในขตาสนชาดก นกจำฝูงและฝูงนกอาศัยอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งซึ่งต้นไม้นี้แผ่กิ่งก้านไปถึงริมแม่น้ำ บรรดานกจึงถ่ายมูลลงในน้ำเป็นประจำ แต่แม่น้ำนี้มีพญานาคอาศัยอยู่ พญานาคไม่พอใจที่ฝูงนกถ่ายมูลลงในน้ำ จึงบันดาลให้น้ำในแม่น้ำร้อนขึ้นเรื่อย ๆ ราวกับมีไฟลุกอยู่ด้านล่าง นกจำฝูงเห็นดังนั้นจึงชวนฝูงนกย้ายไปอาศัยที่อื่น นกที่ตามนกจำฝูงไปต่างไม่ได้รับอันตราย แต่นกบางตัวที่ไม่ยอมย้ายที่อยู่ต่อมาถูกไฟครอกตาย (ธรรมสภา, 2552)

2.3 ความดี

ความดีของนกปรากฏในชาดก 7 เรื่อง คือ สุวณฺณหังสชาดก ราธชาดก ปันทรกชาดก จักกวกชาดก ปกิณนกนิบาตชาดก สัตติคัมพชาดก เตสกุณชาดก แบ่งเป็นข้อย่อยได้ 5 ข้อดังนี้ 1) มีความห่วงใยครอบครัวและคนใกล้ชิด 2) มีความกรุณา ไม่เบียดเบียน 3) มีความกตัญญู 4) ไม่โลภ 5) มีความกล้าหาญ 6) มีมารยาท

2.3.1 มีความห่วงใยครอบครัวและคนใกล้ชิด

ในสุวณฺณหังสชาดก หงส์ทองระลึกชาติได้ว่าตนเคยมีภรรยาและมีลูกสาวด้วยกัน 3 คน หงส์ทองเป็นห่วงความเป็นอยู่ของภรรยากับลูก จึงกลับมามีบ้านเดิมและสละตนทองคำให้คนละ 1 เส้นทุกครั้งที่มาหา จนฐานะทางบ้านดีขึ้น แต่ภรรยาของหงส์ทองเกิดความโลภ จึงวางแผนจับตัวหงส์ทองแล้วถอนขนทั้งตัวเพื่อนำขนทองคำไปขาย แต่ปรากฏว่าเมื่อถอนขนออก ขนเหล่านั้นกลับกลายเป็นขนธรรมดา ภรรยาของหงส์ทองนำหงส์ไปขังไว้รอเวลาให้ขนงอกอีกครั้ง แต่วันหนึ่งนางลืมปิดกรง หงส์ทองจึงบินหนีไป (ธรรมสภา, 2552)

2.3.2 มีความกรุณา ไม่เบียดเบียน

ในปันทรกชาดก พญาครุฑสุบรรณราชขอให้นักบวชซีเปลือยคนหนึ่งไปแอบอ้างตนเป็นฤๅษี หลอกถามพญานาคปันทรกว่าเหตุใดครุฑจึงจับนาคไม่สำเร็จ นักบวชซีเปลือยถามพญานาคโดยให้สัญญาว่าจะเก็บเป็นความลับ พญานาคจึงบอกว่าให้จับที่หาง ห้อยหัวนาคลง แล้วหินที่นาคกลืนเข้าไปจะออกมาทำให้นาคตัวเบา จับได้ง่าย นักบวชซีเปลือยนำความลับนี้ไปบอกแก่พญาครุฑ พญาครุฑจึงจับพญานาคได้ เมื่อจับได้พญาครุฑตกเดือนพญานาคว่าไม่ควรบอกความลับกับใครทั้งสิ้น และเมื่อพญานาคอ่อนวอนขอชีวิต พญาครุฑก็ยอมปล่อยตัวพญานาคไป (ธรรมสภา, 2552)

2.3.3 มีความกตัญญู

ในปกิณนกนิบาตชาดก พญานกแขกเต้าพาฝูงนกแขกเต้าไปกินข้าวสาละในไร่ของพราหมณ์คนหนึ่ง พญานกแขกเต้านั้นเมื่อกินเสร็จแล้วยังคาบข้าวสาละใส่จะงอยปากนำกลับไปด้วยทุกครั้ง คนเฝ้าไร่เห็นเหตุการณ์จึงไปรายงานพราหมณ์เจ้าของไร่ พราหมณ์สั่งให้ดักจับนกแขกเต้า เมื่อจับพญานกแขกเต้ามาได้ พราหมณ์สอบถามว่าเหตุใดจึงนำข้าวสาละใส่จะงอยปากกลับไปด้วยทุกครั้ง พญานกแขกเต้าจึงอธิบายว่าข้าวที่นำไปนั้นนำไปเลี้ยงดูบิดามารดาที่แก่ชรา ลูก ๆ ที่ยังเล็ก และนกแขกเต้าตัวอื่นที่พิการ (ธรรมสภา, 2552) นอกจากแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบิดามารดาแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าพญานกแขกเต้ามีความรักห่วงใยลูกของตน รวมไปถึงนกตัวอื่นที่ไม่ใช่ครอบครัวเดียวกันด้วย

2.3.4 ไม่โลภ

ในโคธชาดก พระชายาแห่งพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงฝันเห็นนกยูงสีทองแสดงธรรม พระนางจึงทูลพระสวามีว่าอยากฟังธรรมจากนกยูงสีทอง พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงสั่งให้พราหมณ์ดักจับนกยูงสีทองให้ได้ แต่นกยูงซึ่งมีขนสีทองนี้สวดบูชาพระอาทิตย์และพระพุทธรูปองค์ก่อน ๆ เป็นประจำทุกเช้าและเย็นเพื่อขอให้ตนเองมีความปลอดภัย ดังนั้นไม่ว่าพราหมณ์จะวางบ่วงอย่างไร บ่วงก็ไม่อาจทำอันตรายนกยูงตัวนี้ได้ เวลาผ่านไปหลายปี พระชายาแห่งพระเจ้ากรุงพาราณสีสิ้นพระชนม์ พระเจ้ากรุงพาราณสีแค้นพระทัยจึงทรงจารึกในแผ่นทองคำว่าถ้าใครได้กินเนื้อของนกยูงสีทองตัวนี้จะไม่แก่และไม่ตาย พระเจ้ากรุงพาราณสีพระองค์ถัด ๆ มาต่างเชื่อคำในแผ่นทองคำและพยายามหาวิธีจับนกยูง จนกระทั่งถัดมาอีก 7 รัชสมัย พราหมณ์คนหนึ่งซึ่งมีปัญญาได้ใช้นกยูงตัวเมียส่งเสียงร้องเรียกนกยูงตัวผู้ นกยูงสีทองได้ยินเสียงของนางนกยูง เกิดอาการรุ่มร้อน ไม่ได้สวดบูชาพระอาทิตย์เหมือนทุกวัน จึงถูกพราหมณ์จับตัวไปถวายพระเจ้ากรุงพาราณสีได้ นกยูงได้แสดงธรรมให้พระเจ้ากรุงพาราณสีคล้อยตามว่าถึงแม้จะได้กินเนื้อนกยูงสีทองก็ไม่ได้ทำให้ไม่แก่ ไม่ตายตามที่มีการจารึกไว้ในแผ่นทองคำ เหตุที่นกยูงมีขนสีทองเพราะอดีตชาติเคยเป็นพระราช

แห่งกรุงพาราณสีและรักษาศีลห้า สามารถแสดงหลักฐานได้ด้วยการให้บุตราชรที่พระองค์เคยทรงขึ้นมาจากสระน้ำ พระเจ้ากรุงพาราณสีเกิดความเลื่อมใสศรัทธาณกยงสีทองจึงถวายราชสมบัติให้ แต่นกยงถวายราชสมบัติคืนแล้วบินกลับไปยังภูเขที่เป็นถิ่นอาศัยเดิม (ธรรมสภา, 2552)

2.3.5 มีความกล้าหาญ

ในราชชาดก พราหมณ์คนหนึ่งเลี้ยงนกแขกเต้าไว้ 2 ตัวเป็นพี่น้องกัน นกแขกเต้าตัวที่เป็นพี่ชื่อ ว่า “ราธะ” น้องแขกเต้าตัวที่เป็นน้องชื่อว่า “โปฏฐปาทะ” วันหนึ่งพราหมณ์จะไปทำการค้า จึงสั่งให้นกแขกเต้าจับดาตุรยาของเขาซึ่งมีพฤติกรรมไม่รักนวลสงวนตัว ปรากฏว่าระหว่างที่พราหมณ์ไม่อยู่นั้น ปรยาของเขาลอบมีความสัมพันธ์กับชายหลายราย โปฏฐปาทะต่อว่าปรยาของพราหมณ์จึงถูกปรยาของพราหมณ์หักคอตาย เมื่อพราหมณ์กลับมา เขากถามราธะว่าปรยาของเขาเป็นอย่างไร นกแขกเต้าราธะใคร่ครวญว่าควรพูดหรือไม่ เพราะเรื่องที่พูดอาจทำให้เกิดอันตรายเหมือนที่เกิดกับโปฏฐปาทะ ในที่สุดก็ตัดสินใจบอกความจริง พราหมณ์จึงขับไล่ปรยาของตนไป (ธรรมสภา, 2552)

2.3.6 มีมารยาท

ในสัตติคมพะชาดก ลูกนกแขกเต้าสองตัวถูกลมพายุพัดไป ตัวหนึ่งไปตกอยู่กับกลุ่มโจร อีกตัวหนึ่งไปตกอยู่กับเหล่าศรมของเหล่าฤๅษี ตัวที่เติบโตมากับกลุ่มโจรมีชื่อว่า “สัตติคมพะ” ส่วนนกแขกเต้าตัวที่เหล่าฤๅษีเลี้ยงดูมีชื่อว่า “ปุปผกะ” วันหนึ่งพระเจ้าปัญจาละแห่งอุตตรปัญจาลนครเสด็จล่าสัตว์ ขณะหยุดพักพระองค์ได้ยิมนนกสัตติคมพะวางแผนฆ่าพระองค์เพื่อชิงเครื่องประดับของพระองค์ พระเจ้าปัญจาละจึงรีบเดินทางต่อมาพบอาศรมของฤๅษีและนกแขกเต้าปุปผกะ นกแขกเต้าปุปผกะกล่าวต้อนรับพระเจ้าปัญจาละด้วยวาจาไพเราะและยังนำน้ำดื่มมาถวาย พระเจ้าปัญจาละเล่าเรื่องที่พระองค์พบนกแขกเต้าสัตติคมพะให้ปุปผกะฟัง นกแขกเต้าปุปผกะจึงกล่าวว่าพวกเขาเป็นพี่น้องกัน แต่เติบโตมาในสถานการณคนละอย่าง จึงเติบโตมาแตกต่างกัน (ธรรมสภา, 2552)

เมื่อเปรียบเทียบคุณลักษณะของนกในชาดกกับความหมายของนกจากตารางที่ 1 พบความหมายในแง่บวกของนกเพิ่มขึ้น 5 ข้อคือ 1) มีความห่วงใยครอบครัวและคนใกล้ชิด 2) มีความกตัญญู 3) ไม่โลภ 4) มีความกล้าหาญ และ 5) มีมารยาท นอกจากนี้ยังพบว่านกในชาดกบางเรื่องมีคุณลักษณะด้านลบด้วย ต่างจากความหมายในตารางที่ 1 ที่ความหมายของนกเป็นความหมายในด้านดีหรือเป็นกลางทั้งหมดคุณลักษณะด้านลบของนกในชาดกที่พบ ได้แก่ 1) ความไม่ระแวดระวัง (พบ 2 ครั้ง) 2) ความอาฆาต (พบ 2 ครั้ง) 3) ความหลงใหลในเพศหญิง (พบ 2 ครั้ง) 4) ความหยาบคาย (พบ 1 ครั้ง) และ 5) การลักขโมย (พบ 1 ครั้ง) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ความไม่ระแวดระวัง ในมหาหังสชาดก พระมเหสีของพระเจ้าสังยมะทรงพระสุบินว่าพญาหงส์ทอง 2 ตัวมาแสดงธรรมให้ฟัง เมื่อตื่นบรรทมพระนางจึงทูลพระเจ้าสังยมะว่าอยากฟังหงส์ทองแสดงธรรม พระเจ้าสังยมะทรงปรึกษาพราหมณ์เพื่อหาวิธีจับหงส์ทอง พราหมณ์แนะนำให้ขุดสระใหญ่สระหนึ่ง ปลุกพันธุ์ไม้รวมทั้งดอกบัวหลากหลายชนิดไว้ ไม่นานบรรดานกก็จะพากันมาเล่นน้ำ แล้วให้นายพรานวางบ่วงดักไว้ เมื่อสร้างสระน้ำเสร็จจนมากมายพากันมาเล่นน้ำที่สระแห่งนั้นรวมทั้งหงส์ทอง แต่หงส์ทองไม่ได้รับวังตัว จึงติดบ่วงของนายพราน (ธรรมสภา, 2552)

ความอาฆาต ในธัมมัทธชาดก กาตัวหนึ่งอยากกินไข่และลูกอ่อนของนก จึงแกล้งเข้ามาตีสนิทโดยทำตัวเป็นกาผู้มีศีล ฝูงนกหลงเชื่อ กาจึงแอบกินไข่และลูกอ่อนของนกได้ แต่พญานกผู้รู้สึสงสัยจึงแอบดูจนเห็นว่าตอนที่ฝูงนกไม่อยู่ กากินทั้งไข่และลูกอ่อนของนก พญานกบอกความจริงกับนกในฝูงว่ากากตัวนั้นไม่ใช่กาที่มีศีล แต่มาเพื่อหลอกกินไข่และลูกนก พญานกก็ใช้ปากจิกหัวกา นกตัวอื่น ๆ ก็พากันมารุมจิกตีกากตัวนั้นจนตาย (ธรรมสภา, 2552)

ความหลงใหลในเพศหญิง ในสุสันธิชาตก พญาครุฑแปลงกายเป็นชายรูปงามมาเล่นสากกับพระเจ้าตมพราชซึ่งมีเมียชื่อพระนางสุสันธิ พญาครุฑกับพระนางสุสันธิได้เห็นหน้ากันก็เกิดรักใคร่ชอบพอกัน พญาครุฑจึงบันดาลให้เกิดลมพายุแล้วอาศัยความซุมนพาพระนางสุสันธิกลับไปที่อยู่ของตนและใช้ชีวิตร่วมกัน (ธรรมสภา, 2552) เห็นได้ว่าถึงแม้พญาครุฑจะรู้ว่าผู้หญิงที่ตนพอใจมีสามีแล้ว อีกทั้งตนยังรู้จักกับสามีของผู้หญิงคนนั้น แต่พญาครุฑก็ยังตัดสินใจทำตามความพอใจของตนเองโดยไม่สนใจความถูกต้องทางศีลธรรม

ความหยาบคาย ในกุนาลชาตก พญานกดูเหว่าชื่อกุนาละมีนกดูเหว่าเพศเมียกว่าสามพันตัวเป็นบริวาร แต่พญานกดูเหว่ากุนาละพูดจาหยาบคาย แข็งกร้าวกับนกเหล่านี้เป็นประจำ จนพญานกดูเหว่าอีกตัวหนึ่งซึ่งเป็นเพื่อนกันมีชื่อว่าปณณมุขะ กล่าวเตือนให้พูดจาไพเราะ ให้ปฏิบัติกับนกอื่นดี ๆ แต่พญานกดูเหว่ากุนาละไม่เชื่อและไม่ทำตาม วันหนึ่งพญานกดูเหว่าปณณมุขะป่วย นกอื่น ๆ ไม่มาดูแล มีเพียงพญานกดูเหว่ากุนาละที่มาเยี่ยมและดูแล (ธรรมสภา, 2552) ชาตกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่านกกุนาละเป็นนกที่ลักษณะภายนอกไม่น่าคบหา แม้จะมีผู้ตักเตือนก็ไม่เปลี่ยนความประพฤติ แต่ด้านจิตใจกลับเป็นนกที่เมตตาไม่ทอดทิ้งเพื่อนยามเพื่อนลำบาก

การลักขโมย ในคิชมชาตก พญาแร้งกับฝูงแร้งอพยพจากเขาคิชมภูมาอยู่ในเขตเมืองพาราณสี วันหนึ่งเกิดพายุฝนไหม้กระหน่ำ พญาแร้งกับฝูงโดนฝนจนหนาวสั่น เศรษฐีคนหนึ่งสงสารจึงสั่งให้บริวารก่อกองไฟเพื่อให้ความอบอุ่นอีกทั้งหาซากวัวมาเป็นอาหารให้ฝูงแร้ง แร้งฝูงนั้นอยากตอบแทนเศรษฐีจึงพากันไปขโมยเสื้อผ้าที่ชาวบ้านตากไว้เอามาให้เศรษฐี ชาวบ้านเดือดร้อนจึงไปร้องเรียนกับพระเจ้ากรุงพาราณสี พระองค์ให้คนไปดักจับแร้งมาสอบถามความจริง พญาแร้งตอบว่าพวกตนขโมยมาเพราะอยากตอบแทนบุญคุณเศรษฐีที่ช่วยชีวิต พระเจ้ากรุงพาราณสีจึงให้เศรษฐีคืนเสื้อผ้าแก่ชาวบ้านและปล่อยพญาแร้งกลับไป (ธรรมสภา, 2552) ชาตกเรื่องนี้ถึงแม้พญาแร้งจะมีเจตนาดี แต่กลับเลือกการกระทำที่ไม่ถูกต้องและทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน จากคุณลักษณะของนกที่ปรากฏในชาตก สามารถสรุปเป็นตารางเรียงตามลำดับความถี่ได้ดังนี้

ตารางที่ 3 ความหมายของนกจากคุณลักษณะของนกที่ปรากฏในชาตก

ลำดับที่	ความหมายของสัญลักษณ์	จำนวนครั้งที่พบ
1	สติปัญญา	8
2	ความดี	7
3	ความระแวงระวังภัย	6
4	ความไม่ระแวงระวัง	2
5	ความอาฆาต	2
6	ความหลงใหลในเพศหญิง	2
7	ความหยาบคาย	1
8	การลักขโมย	1

อภิปรายผล

ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์มีความหมายในด้านบวกหรือความหมายเป็นกลาง ไม่ปรากฏความหมายด้านลบ และแทบทั้งหมดเป็นความหมายโดยนัย ต้องอาศัยบริบททางสังคมวัฒนธรรมจึงจะเข้าใจว่าเหตุใดเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์เหล่านั้นจึงระบุความหมายของนกเช่นนั้น ผู้ที่มีภูมิความรู้เกี่ยวกับเทพปกรณัม ศาสนาและปรัชญาอย่างกว้างขวางอาจเข้าใจความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกที่ปรากฏในตารางที่ 1 ได้มากกว่าผู้ไม่มีภูมิความรู้ เพราะความหมายโดยอรรถแทบไม่ปรากฏในตารางที่ 1 เลย

ส่วนในนิทานชาดกนั้น ปรากฏคุณลักษณะของนกทั้งด้านบวกและด้านลบ ถึงแม้ความหมายด้านลบจะปรากฏน้อยกว่าความหมายด้านบวก แต่ก็แสดงให้เห็นว่านิทานชาดกค่อนข้างเปิดกว้างต่อการแสดงความคิดเห็น เพราะไม่ได้จำกัดให้นักซึ่งเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าต้องแสดงคุณลักษณะด้านดีเพียงอย่างเดียว คุณลักษณะด้านลบบางข้อกล่าวได้ว่าค่อนข้างรุนแรงและขัดต่อศีลธรรม เช่น การลักขโมย การหลงใหลในเพศหญิงจนนำไปสู่การประพฤติดีทางกามารมณ์ หรือความอาฆาตที่นำไปสู่การฆ่าสัตว์อื่น

เมื่อพิจารณาคุณลักษณะของนกจากชาดกทั้ง 27 เรื่องแล้วนำคุณลักษณะที่โดดเด่น กล่าวคือ ปรากฏบ่อยครั้งในนิทานชาดก มากล่าวถึงนกในเชิงสัญลักษณ์ตามแนวคิดที่ว่า “มนุษย์ได้นำเอาลักษณะอันโดดเด่นของสัตว์แต่ละชนิดมาเปรียบเทียบกับแทนด้วยสัญลักษณ์ต่าง ๆ กับสิ่งที่มนุษย์ได้พบเห็นหรือเผชิญหน้ามา” พบว่านกในนิทานชาดกน่าจะเป็นสัญลักษณ์ของสติปัญญา ความดี และความระแวดระวังภัยได้ เนื่องจากมีความถี่ค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับคุณลักษณะอื่น ๆ ของนกในชาดก

เมื่อเปรียบเทียบความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนก 3 ข้อนี้พบว่าสอดคล้องกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนกในตารางที่ 1 แต่เป็นความสอดคล้องกับความหมายที่มีความถี่ต่ำ คือเป็นความหมายที่ปรากฏในเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของนกเพียงครั้งเดียว ไม่สอดคล้องกับความหมายที่มีความถี่สูงหรือที่พบมากกว่าหนึ่งครั้งเลย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อธิบายได้ด้วยทฤษฎีสัญญะวิทยาในส่วนของประเภทย่อยของความหมายสัญลักษณ์ กล่าวคือสัญลักษณ์หนึ่ง ๆ อาจตีความได้ทั้งแบบโดยอรรถและแบบโดยนัย ความหมายของนกในตารางที่ 1 ที่มีความถี่สูง เช่น วิญญาน ผู้ส่งสารระหว่างสวรรค์กับโลก หรือชีวิตนิรันดร์ เป็นความหมายโดยนัยที่เกิดจากข้อตกลงของกลุ่ม มีแหล่งที่มาจากศาสนาและปรัชญา โดยเฉพาะคริสต์ศาสนาที่มีผู้นับถือมากที่สุดในโลก (Countrymeters, 2021) โดยเฉพาะประเทศในซีกโลกตะวันตก⁵ จึงทำให้ผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนาหรืออาจรวมไปถึงศาสนายูดาห์และศาสนาอิสลาม ซึ่งมีที่มาเดียวกันเข้าใจความหมายของนกในลักษณะเดียวกัน ในขณะที่นิทานชาดกเป็นเรื่องในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีที่มาและแนวคิดแตกต่างออกไป มุมมองที่พุทธศาสนิกชนหรือผู้ที่ศึกษาพุทธศาสนามีต่อนกจึงอาจแตกต่างจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ที่ผู้จัดทำหรือผู้รวบรวมเป็นชาวต่างประเทศ

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษานี้พบว่าถึงแม้จะมีคำกล่าวว่าสัญลักษณ์เป็นสิ่งสากล แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้คนทั่วโลกจะเข้าใจความหมายของสัญลักษณ์เดียวกันในแบบเดียวกันทั้งหมด อาจมีความหมายบางส่วนที่ผู้คนเข้าใจตรงกัน ในขณะที่ความหมายบางส่วนจะเข้าใจได้ก็ต่อเมื่อรู้บริบทของสิ่งนั้น ๆ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น

⁵ เอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ส่วนใหญ่ถูกรวบรวมและจัดพิมพ์ในโลกตะวันตก โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา

ดังนั้นหากคนไทยต้องการที่จะรู้ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของสิ่งต่าง ๆ นอกจากศึกษาความหมายจากเอกสารเกี่ยวกับสัญลักษณ์ที่จัดทำโดยชาวต่างประเทศ ควรมีการจัดทำเอกสารที่รวบรวมความหมายเชิงสัญลักษณ์ของคำในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมไทยโดยเฉพาะด้วย เพื่อให้ได้ความหมายที่เป็นเอกลักษณ์และเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปในหมู่คนไทย ซึ่งสัญลักษณ์ที่เป็นที่รับรู้และเข้าใจในหมู่คนไทยนี้อาจนำไปใช้ในเชิงพาณิชย์ต่อไปได้ เช่น ใช้ในการออกแบบสินค้า ตราสัญลักษณ์ การสร้างตัวละครในหนังสือการ์ตูน นวนิยาย หรือการทำสื่อโฆษณา เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2540). *นิบาตชาดก เล่ม 1-6*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร.
———. (2562). *อศปปรณัม: วรรณกรรมแปลจากตะวันตกยุคแรกของไทย*. นนทบุรี:
ณัฐกรเพลท.
กาญจนา แก้วเทพ. (2542). *การวิเคราะห์สื่อ: แนวคิดและเทคนิค*. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์.
เฉลิม มากนวล. (2518). *การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป*. กรุงเทพฯ: หน่วย
ศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
ธรรมสภา. (2552). *พระเจ้า 500 ชาติ (ฉบับสมบูรณ์) รวมชาดกจากพระไตรปิฎก 45 เล่ม ครบสมบูรณ์
547 พระชาติ*. กรุงเทพฯ: สถาบันบันลือธรรม.
พรหมา พิทักษ์. (2537). *นัยแห่งสัญลักษณ์*. กรุงเทพฯ: ต้นธรรม.
อรสรา สายบัว และคณะ. (2555). *ไตรภูมิภิกขุฉบับถอดความ ของโครงการวรรณกรรมอาเซียน*.
กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์.
Bartlett, S. (2015). *The Secrets of the Universe in 100 Symbols*. New York: Chartwell
Books.
Biedermann, H. (1994). *Dictionary of Symbolism*. New York: A Meridian Book.
Chandler, D. (2007). *Semiotics the Basics* (2nd ed.). New York: Routledge.
Cirlot, J.E. (2002). *A Dictionary of Symbols*. New York: Dover Publications.
Cooper, J.C. (2015). *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*. London:
Thames and Hudson.
Countrymeters. (2021). *World Population*. Retrieved 20 April 2021, from
<https://countrymeters.info/en/World#religion>
DK. (2008). *Signs & Symbols*. New York: DK Publishing.
Pinch, G. (2002). *Egyptian Mythology*. New York: Oxford University Press.
Random House. (2001). *Webster's College Dictionary*. New York: Random House.